

اختلافات پس از سقیفه و شکاف های اجتماعی امروز

از نظر علامه عسکری

فاطمه بیرامی^۱

چکیده

سقیفه بنی ساعده، نقطه عطفی در تاریخ اسلام بود که آغازگر روندی جدید در تعیین خلافت پس از پیامبر اکرم (ص) شد. علامه سید مرتضی عسکری، با تحلیل دقیق این رویداد، معتقد است که انتخاب خلیفه در سقیفه بدون توجه به وصیت پیامبر (ص) و مشارکت امت انجام شد و همین امر سبب شکل گیری شکاف های عمیق مذهبی و سیاسی در جامعه اسلامی گردید. از نگاه وی، سقیفه نه تنها رویدادی سیاسی، بلکه انحرافی از مسیر الهی امامت محسوب می شود.

اختلافات ناشی از سقیفه، دوگانگی ای میان خلافت انتخابی و امامت منصوب را شکل داد که در طول تاریخ، زمینه ساز تفرقه، تنش های مذهبی و درگیری های سیاسی شده است. این شکاف ها، به باور علامه عسکری، هنوز هم در جوامع اسلامی قابل مشاهده اند و یکی از عوامل اصلی نفاق و ناپایداری اجتماعی به شمار می روند. این مقاله با تمرکز بر دیدگاه های علامه عسکری، تأثیرات تاریخی سقیفه بر وحدت امت اسلامی و استمرار شکاف های اجتماعی در دوران معاصر را بررسی کرده و به راهکارهایی برای کاهش این تنش ها از جمله بازگشت به اصول مشترک اسلامی و تقویت گفت و گوی بین مذهبی اشاره می کند.

کلیدواژه: سقیفه، اختلافات، جوامع اسلامی، وحدت اسلامی

^۱. طلبه سطح دو حوزه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

مقدمه

حادثه سقیفه بنی ساعده را می‌توان سرآغاز یکی از مهم‌ترین تحولات سیاسی و اجتماعی در تاریخ اسلام دانست؛ رخدادی که نه تنها نظام خلافت را رقم زد، بلکه بستر شکاف‌هایی را پدید آورد که تا امروز امت اسلامی با پیامدهای آن مواجه است. تحلیل این حادثه غالباً در قالب مباحث تاریخی یا کلامی صورت گرفته است، اما علامه سید مرتضی عسکری با رویکردی متفاوت، سقیفه را عامل گسست ساختاری در تداوم رسالت نبوی و کنار گذاشتن اهل بیت (ع) از صحنه هدایت امت می‌داند. از منظر او، این رخداد منشأ بروز جریان‌های انحرافی، شکل‌گیری سنت‌های متفاوت و تشدید اختلافات در امت اسلامی شد.

با وجود نگاشته شدن آثار متعدد درباره ابعاد سیاسی و فقهی سقیفه (همچون آثار علامه عسکری، محمدرضا مظفر و عبدالهادی فضلی)، بررسی سقیفه به عنوان منشأ شکاف‌های اجتماعی و نابرابری ساختاری، کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. بیشتر منابع موجود، بر مشروعیت خلافت یا تحلیل‌های نقلی تمرکز دارند و از نگاه جامعه‌شناختی به تحولات پس از سقیفه، غفلت شده است.

وجه تمایز این پژوهش در آن است که با رویکردی تحلیلی و جامعه‌شناختی، به بررسی عینی شکاف‌هایی می‌پردازد که پس از سقیفه در ساختار قدرت، روابط اجتماعی، فرهنگ سیاسی و هویت مذهبی مسلمانان شکل گرفت. این مقاله تلاش می‌کند نشان دهد چگونه یک تصمیم‌گیری سیاسی در غیاب اجماع عمومی، باعث انباشت تدریجی نارضایتی، انزوا و حذف گروهی خاص شد و در نتیجه، زمینه‌ساز فرقه‌گرایی و تضعیف انسجام اجتماعی گردید.

ضرورت انجام این تحقیق از آن جا ناشی می‌شود که شناخت ریشه‌های تاریخی شکاف‌ها و اختلافات در امت اسلامی، برای تحلیل وضعیت کنونی جوامع مسلمان و رسیدن به وحدت پایدار، امری حیاتی است. درک پیامدهای اجتماعی و هویتی سقیفه، ما را به بازخوانی عمیق‌تر تاریخ صدر اسلام از منظر عدالت اجتماعی و مشارکت عمومی در ساختار قدرت رهنمون می‌سازد.

مفهوم شناسی سقیفه

معنای لغوی سقیفه:

کلمه سَقِیْفَه (سَقِیْفَه) در لغت عربی به معنی سایه بان، سراپرده، یا محل سرپوشیده‌ای است که معمولاً در کنار خانه‌ها یا در کوچه‌ها ساخته می‌شده تا افراد در آن گرد هم آیند و از آفتاب یا باران محفوظ بمانند.

معنای اصطلاحی سقیفه:

در اصطلاح تاریخی و سیاسی اسلام، سقیفه به‌طور خاص اشاره دارد به "سقیفه بنی‌ساعده"، جایی که پس از رحلت پیامبر اسلام (ص)، جمعی از مسلمانان، به‌ویژه انصار، گرد آمدند تا درباره‌ی انتخاب خلیفه و جانشین پیامبر تصمیم بگیرند.

در این جلسه که در فضای حساسی برگزار شد، بدون حضور بسیاری از صحابه‌ی بزرگ، ابوبکر بن ابی‌قحافه به عنوان نخستین خلیفه‌ی مسلمانان انتخاب شد. از آن پس، «سقیفه» به‌عنوان نماد یکی از مهم‌ترین رخدادهای آغازین در تاریخ خلافت اسلامی شناخته شد.

تعریف و ماهیت سقیفه

الف) زمینه‌های تاریخی سقیفه

سقیفه بین ساعده، که به عنوان محل گردهمایی بزرگان قبیله خزرج در مدینه شناخته می‌شد، در روز رحلت پیامبر اسلام (ص) به صحنه‌ای برای تعیین جانشین ایشان تبدیل شد. این جلسه در حالی برگزار شد که هنوز مراسم تدفین پیامبر انجام نشده بود و بسیاری از صحابه، به‌ویژه امام علی (ع) و بنی‌هاشم، مشغول تغسیل و تکفین بدن مطهر پیامبر بودند.^۲

^۲. سقیفه. ص ۵۵

(ب) علت برگزاری نشست سقیفه

نگرانی انصار از آینده قدرت: پس از رحلت پیامبر، انصار که سال ها مدینه را اداره کرده بودند، نگران بودند که مهاجران قریش قدرت را به دست بگیرند و آن ها را کنار بزنند. از این رو، گروهی از آن ها در سقیفه گرد هم آمدند تا برای آینده حکومت تصمیم بگیرند.

رقابت میان قبیله اوس و خزرج: در این جلسه، ابتدا قبیله خزرج، که در مدینه قدرت بیشتری داشت، پیشنهاد داد که سعد بن عباد رئیس این قبیله، به عنوان خلیفه انتخاب شود. اما این پیشنهاد با مخالفت قبیله اوس و برخی از مهاجران مواجه شد.^۳

(ج) ورود مهاجرین به سقیفه و تغییر مسیر خلافت

زمانی که مهاجرین (ابوبکر، عمرو ابوعبیده جراح) از این جلسه مطلع شدند، بلافاصله خود را به سقیفه رساندند. در آنجا ابوبکر با استناد به این نکته که " خلافت باید از قریش باشد " تلاش کرد انصار را قانع کند خلافت شایسته مهاجران است. عمر و ابوعبیده نیز او را در این زمینه یاری کردند.

(د) نحوه انتخاب ابوبکر

- عمر بدون مشورت عمومی، دست ابوبکر را گرفت و او را به عنوان خلیفه معرفی کرد.
 - برخی از انصار، تحت فشار با ابوبکر بیعت کردند، اما این تصمیم نهایی نبود و باید با سایر مسلمانان نیز در آن مشورت می کردند.
- بسیاری از بزرگان از جمله امام علی (ع)، بنی هاشم، سلمان فارسی، ابوذر، مقداد و زبیر از این تصمیم بی اطلاع بودند و با آن مخالفت کردند.

(ه) واکنش های اولیه به نتیجه سقیفه

بنی هاشم و امام علی (ع): حضرت علی (ع)، به همراه بنی هاشم و جمعی از یاران وفادار پیامبر (ص)، از بیعت با ابوبکر خودداری کرد. ایشان معتقد بود که مسأله خلافت امری الهی است که توسط پیامبر

^۳. تاریخ طبری. در ذکر حوادث سال ۱۱ هـ ۸۳۸/۱۰

(ص) در روز غدیر مشخص شده است. در منابع آمده است که امام علی (ع) به مدت چندین ماه پس از رحلت پیامبر (ص)، از حضور در اجتماع و بیعت خودداری کرد و بیشتر وقت خود را صرف جمع‌آوری قرآن و مراقبت از خانواده پیامبر نمود.^۴

اعتراض حضرت زهرا(س): حضرت فاطمه (س) با صراحت، در چندین موقعیت به تصمیمات اتخاذ شده در سقیفه اعتراض کرد. او با ایراد خطبه فدکیه در مسجد، به غصب خلافت و نیز مصادره فدک اعتراض نمود. حضرت زهرا (س) در این خطبه، تصمیم انصار و مهاجران را نوعی عدول از فرمان الهی دانست و بیعت با ابوبکر را غیرمشروع توصیف کرد.^۵

این واکنش‌ها نشان‌دهنده وجود شکاف جدی در جامعه اسلامی پس از رحلت پیامبر بود که به مرور زمان عمق یافت و به جدایی‌های مذهبی و سیاسی گسترده‌تری منجر شد.

بازتاب اختلافات سقیفه در شکاف‌های اجتماعی امروز سقیفه و شکل‌گیری

اولین بحران خلافت

واقعۀ سقیفه نه تنها شکافی تاریخی در امت اسلامی ایجاد کرد، بلکه این شکاف با گذر زمان، عمق بیشتری یافت و تبدیل به گسست‌هایی ریشه‌دار در حوزه‌های اعتقادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شد. اگر چه این واقعه در بُعد تاریخی خود به قرون اولیه اسلام مربوط می‌شود، اما آثار آن در قالب کشمکش‌ها، رقابت‌های فرقه‌ای و بحران هویتی تا به امروز در جوامع اسلامی استمرار یافته است. علامه عسکری در کتاب "سقیفه" به تحلیل وقایع پس از رحلت پیامبر(ص) و تاثیر آن‌ها بر جامعه اسلامی می‌پردازد. وی با استناد به منابع تاریخی معتبر نشان می‌دهد که چگونه این رویداد منجر به دو دستگی میان مسلمانان و شکل‌گیری اختلافات مذهبی و سیاسی شد. همچنین؛ علامه عسکری به بررسی نقش امامان معصوم (ع) در احیای دین و مقابله با تحریف‌های ناشی از این اختلافات می‌پردازد و تاکید می‌کند که بازگشت به آموزه‌های اصیل اسلامی و شناخت صحیح تاریخ، می‌تواند در کاهش شکاف‌های موجود موثر باشد.

^۴. سقیفه. ص ۵۱ و ۵۲

^۵. الاحتجاج. ج ۱، ص ۲۴۰ و معالم المدرسین، ج ۱، ص ۲۴۱

«اجماع اهل حل و عقد» تلقی شد و در فقه سیاسی اهل سنت بعدها به یک اصل مشروعیت تبدیل شد .

ابن خلدون می‌نویسد: «خلافت، امری عرفی و تابع مصالح عامه است نه نص الهی.» (ابن خلدون، المقدمة، ص ۲۰۲)

دیدگاه شیعه: انحراف از نص و غصب خلافت

در مقابل، مکتب شیعه بر این باور است که پیامبر اسلام (ص) در جریان غدیر خم، علی بن ابی‌طالب (ع) را به‌عنوان جانشین خود معرفی کرد و خلافت او بر اساس نص الهی و فرمان پیامبر بود. سقیفه، از نگاه شیعه، اقدامی شتاب‌زده و غیراصولی بود که بدون حضور اهل بیت و جمعی از بزرگان مهاجر و انصار صورت گرفت.

علامه عسکری در کتاب عبدالله بن سبأ با استناد به متون تاریخی، تأکید می‌کند که: «اگر شورا معیار خلافت بود، چرا علی (ع) و بنی‌هاشم و بسیاری از صحابه در آن حضور نداشتند؟ این شورا به هیچ وجه اجماع نبود، بلکه کودتایی سیاسی علیه مسیر الهی بود.» (عسکری، عبدالله بن سبأ، ج ۱، ص ۹۵)

این تفاوت دیدگاه‌ها، صرفاً جنبه تاریخی ندارد، بلکه ریشه در مبانی معرفتی دو مکتب دارد و در طول تاریخ به شکل‌گیری دو نظام فکری و سیاسی متفاوت منجر شده است.

بخش ششم: بازتاب سقیفه در ادبیات و فرهنگ سیاسی مسلمانان

سقیفه نه فقط یک رویداد سیاسی، بلکه نقطه آغاز شکافی معرفتی، هویتی و فرهنگی در جهان اسلام شد که در آثار ادبی، کلامی و سیاسی مسلمانان بازتاب‌های گسترده‌ای داشته است. این بازتاب را می‌توان در چند محور بررسی کرد:

۱. خطبه‌ها و بیانات اعتراضی :

از مهم‌ترین واکنش‌های علنی و صریح به سقیفه، خطبه فدکیه حضرت زهرا (س) است. این خطبه که در مسجد مدینه ایراد شد، نه‌تنها درباره فدک، بلکه درباره اصل خلافت و انحراف جامعه از وصیت پیامبر (ص) هشدار می‌دهد .

در خطبه آمده است :

زعمتم أن لا إرث لنا، أفحكم الجاهلية تبغون؟^۹

شما گمان برده‌اید که ما ارث نمی‌بریم؟ آیا به حکم جاهلیت بازگشته‌اید؟

همچنین خطبه شقشقیه از امیرالمؤمنین علی (ع) در نهج‌البلاغه بیان روشنی از ناراحتی ایشان نسبت به مصادره خلافت است :

«أما والله لقد تقمصها فلان، وإنه ليعلم أن محلي منها محل القطب من الرحي»^{۱۰}

به خدا سوگند، فلانی جامه خلافت را پوشید، در حالی که می‌دانست جایگاه من نسبت به آن چون محور سنگ آسیاب است.

۲. تأثیر در شعر و ادبیات آیینی:

شعرای شیعه همچون سید حمیری، دعل خزاعی و محتشم کاشانی در مرثیه‌های خود به مظلومیت اهل بیت و آغاز این مظلومیت از ماجرای سقیفه اشاره کرده‌اند. سقیفه در ذهن شیعه آغاز «زنجیره‌ی ستم» و خاستگاه عاشورا تلقی شده است.

۳. بازتاب در تفکر سیاسی شیعه معاصر:

تفکر سیاسی شیعه، به‌ویژه در نظریه ولایت فقیه، مبتنی بر ادامه امامت الهی و رد مشروعیت قدرت بدون نصب الهی است. اندیشمندانی مانند امام خمینی و علامه طباطبائی، ضمن پذیرش سنت امامت، سقیفه را نخستین جدایی امت از رهبری الهی دانسته‌اند که پیامدهای آن تا عصر حاضر نیز ادامه دارد.

^۹ الاحتجاج، ج ۱/ص ۲۵۳

^{۱۰} . نهج البلاغه/ خطبه ۳

نتیجه گیری

این مقاله با عنوان «اختلافات پس از سقیفه و شکاف‌های اجتماعی امروز از نظر علامه عسکری»، به بررسی یکی از مهم‌ترین نقاط عطف در تاریخ اسلام و بازتاب‌های تاریخی و اجتماعی آن بر وضعیت امروز جوامع اسلامی پرداخت. واقعه سقیفه بنی‌ساعده، که پس از رحلت پیامبر اسلام (ص) رخ داد، از دید بسیاری از متفکران اسلامی، نقطه آغاز شکاف‌هایی است که تا به امروز امت اسلامی را از درون متأثر ساخته است. از میان این اندیشمندان، علامه سید مرتضی عسکری با رویکردی تاریخی، مستند و تحلیلی، به نقد فرآیند شکل‌گیری خلافت در سقیفه پرداخته و پیامدهای آن را در بُعد مذهبی، اجتماعی و سیاسی مورد واکاوی قرار داده است.

اهمیت این تحقیق در آن است که تلاش می‌کند با عبور از نگاه‌های تعصب‌آلود یا یک‌جانبه، واقعه سقیفه را به‌عنوان یک رویداد تاریخی بررسی کرده و پیامدهای آن را در تحولات فکری و ساختاری دنیای اسلام واکاوی کند. این مقاله نه‌تنها به اختلافات گذشته پرداخته، بلکه آن‌ها را با بحران‌های معاصر در جوامع اسلامی پیوند زده و نشان داده که چگونه ریشه‌های بسیاری از چالش‌های کنونی، در شکاف‌هایی نهفته است که از سقیفه آغاز شد. موضوع مقاله تمرکز دارد بر بررسی اختلافات پس از سقیفه از منظر علامه عسکری و چگونگی انعکاس آن‌ها در شکاف‌های اجتماعی، مذهبی و سیاسی امروز در جهان اسلام. تحلیل نظرات علامه عسکری، که از پژوهشگران برجسته در حوزه تاریخ اسلام است، به‌عنوان محور اصلی تحقیق انتخاب شد تا از منظر او، عمق این اختلافات بهتر درک شود. فرضیه تحقیق این است که اگرچه سقیفه یک رخداد تاریخی است، اما ساختار اجتماعی و ایدئولوژیکی مسلمانان را به‌گونه‌ای تحت تأثیر قرار داد که تا امروز آثار آن پابرجاست؛ از شکل‌گیری مذاهب مختلف و رقابت‌های کلامی گرفته تا ایجاد نظام‌های سیاسی مختلف و بروز تنش‌ها و بحران‌های امنیتی در برخی کشورهای اسلامی.

در پایان، این مقاله نتیجه می‌گیرد که با تقویت گفتمان عقلانی و وحدت‌آفرین، آموزش تاریخی صحیح، پرهیز از تعصب، و احیای مفاهیم حقیقی امامت، می‌توان شکاف‌های تاریخی را به پلی برای همگرایی تبدیل کرد و در مسیر ساختن جامعه‌ای متحد، متفکر و پیشرو گام برداشت. چنین نگاهی، نه‌تنها به حل مشکلات فعلی کمک می‌کند، بلکه راه آینده امت اسلامی را نیز روشن می‌سازد.

فهرست منابع

- قرآن کریم

فهرست کتاب ها

- جعفریان، رسول. **تاریخ خلفا**. تهران: نشر علم، چاپ سوم، ۱۳۸۷ ش .
- خسروپناه، عبدالحسین. **مبانی وحدت اسلامی**. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۸ ش .
- عسکری، سید مرتضی. **سقیفه**. تهران: مجمع جهانی اهل بیت (ع)، چاپ پنجم، ۱۳۹۱ ش .
- عسکری، سید مرتضی. **معالم المدرستین**. قم: انتشارات علمیه، چاپ هشتم، ۱۳۸۶ ش.
- مطهری، مرتضی. **امامت و رهبری**. تهران: صدرا، چاپ بیست و هفتم، ۱۳۹۲ ش .
- الطبرسی، احمد بن علی بن ابی طالب. **الاحتجاج علی أهل اللجاج**. ترجمه سید محمدباقر موسوی خراسان، تهران: دارالکتب الإسلامیة، چاپ دوم، ۱۳۷۲ ش، ج ۱، ص ۲۴۰.
- الكلینی، محمد بن یعقوب. **الکافی**. تهران: دارالکتب الإسلامیة، چاپ اول، ۱۳۶۵ ش .
- مجلسی، محمدباقر. **بحار الأنوار**. بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق، ج ۲۸ .

فهرست مقالات

- احمدی، زهرا. "بررسی تطبیقی سقیفه و غدیر از منظر اندیشمندان شیعه و اهل سنت". پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ۱۴۰۱ ش.
- جلیلی، علی. "سقیفه در تفرقه سیاسی امت اسلامی" پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۵ ش.

- حسینی، سید علی. "بررسی واکنش‌های سیاسی پس از سقیفه". فصلنامه تاریخ اسلام و ایران. سال ۱۴۰۰، شماره ۳، ص ۷۸-۵۵ .

- دهقان، مریم. "تحلیل جامعه‌شناختی اختلافات مذهبی و پیامدهای آن در جوامع معاصر". پژوهش‌نامه معارف اهل بیت. سال ۱۳۹۸، شماره ۱۰، ص ۹۸-۸۱ .